

KÁNTÁS BALÁZS

A múltról való gondolkodás átértékelése

Szigeti Csaba *Macska a fa alatt* című kötetről

A prominens magyar irodalomtörténész, Szigeti Csaba hosszú, majdnem évtizedes kötetszintű hallgatás után a 87. Ünnepi Könyvhétre válogatott tanulmánykötetet adott közre, mely egyúttal harminc-egynéhány éves irodalomértelmezői pályájának keresztmetszeteként, irodalomtörténeti krédójának foglalataként is olvasható.

A *Macska a fa alatt* című kötet, melynek írásai jórészt Kőszegen születtek, habár jelentős terjedelmű tanulmány- és esszéírói életműből válogat, egyúttal tematikus tanulmánykötet is, ebből a nézőpontból pedig egyfajta implicit monografikus és a teoretikus igény is kiolvasható a sorok közül. A könyvbe foglalt írások, bár másként és más irodalmi szövegekből kiindulva, de alapvetően ugyanazokat a súlyos kérdéseket vetik fel és igyekeznek rájuk – kellő szerénységgel leginkább csak részleges – válaszokat találni. Szigetit a tanulmányok írásakor, illetve később, a válogatott tanulmánykötet összeállításakor is az az alapprobléma vezette, hogy a múltban keletkezett irodalmi szövegek stabil értelmezhetősége és a történeti múltról való és szerezhető megbízható tudásunk egyre inkább illúzióvá kezd válni, az ember által konstruált és értelmezett múlt pedig sokkal inkább a *lehetséges létezők*, semmint a reális-tényszerű igazságok világához tartozik. Lehet persze a múltban történt eseményekről és keletkezett szövegekről többé-kevésbé helyes, korrekt, józan módon értekezni, miként el is lehet őket hallgatni, de akár a saját szájunk íze szerint át is lehet mindezeket értelmezni. A történeti múltról való beszéd *igazsága*, igazságértéke javarészt a beszélő és a befogadó nézőpontján és előítélet-rendszerén múlik, ez pedig az egyik kardinális problémája a mindenkori kortárs filológiának, irodalomtudománynak, hiszen az addig stabilnak hitt tájékozódási pontok teljes mértékben destabilizálódni látszanak. A tények pusztán lehetséges dolgokká válnak, az alapvető kérdés pedig az egyes konkrét irodalomtörténeti példákon jóval túlmutatva: hogyan tudja kezelni azt a helyzetet az irodalomtörténész, ha szemmel láthatólag kicsúszik a lába alól az addig többé-kevésbé szilárdnak hitt a talaj?

A kötet első, viszonylag friss keletkezésű szövege, *A történelem elidegenítése* címet viselő esszé a teljes könyv egyik alapgondolatát fogalmazza meg, nevezetesen azt, hogy

minden, amit a múltból, a történelemnek nevezett emberi termékről gondolunk, nem több, mint a potencialitások, a lehetségesek összessége. Szigeti Csaba mindezt a történelmi regény példáján keresztül szemlélteti a mindenkori olvasóval, például Szentkuthy Miklós *Fejezetek a szerelemről* című regényét téve vizsgálódása tárgyává, mely meglehetősen szkeptikus módon foglal állást egyáltalán a történelem, mint jól körülhatárolható kategória létezését illetően.

A következő írás, az *Appendix Balassiana (Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő költészetben)* a válogatott tanulmánykötet legkorábbi írása, egészen pontosan az 1980-as évek közepén íródott és jelent meg az *Irodalomtörténeti Közleményekben*. A szerző ezen értekezésében a kronologikusan felfogott idő irodalomtörténeti szemléletét már ekkor, az 1980-as években is problematikusan kezelte, s olyan sajátos kategóriákat javasolt helyette, mint a *fakultatív történelem*, mely kivezető útként funkcionálhat a Kiss János nyomán az *összefüggő időnek*, és Reinhart Koselleck nyomán pedig *egyidejű egyidejűtlenségeknek* nevezett átláthatatlan rendszerből, vagy inkább rendszertelenségből. Hangsúlyozandó, hogy a munka már egészen korán komoly szakmai recepciót váltott ki, ugyanis Varga Imre egy egész rövid kommentárt szentelt a dolgozatnak ugyancsak az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain.

Az *Az magyar versek Anyja – Egy levél a Batthány-udvarból 1630 körül* című szöveg eredetileg egy konferencia számára íródott, s a szerző később bővítette alapos, elemző tanulmánnyá. Egy levél ürügyén az úgynevezett közköltészet egyes problémáit, a mű- és a népköltészet e bizonytalan határterületét vizsgálja, azon belül is a nemesi költészetet. A munka által fölvetett fő kérdés, hogy a magyar költészet történetében egy már ismert regisztert eredendően arisztokratikusnak, vagy inkább populárisnak kellene, hogy tekintsen a mindenkori irodalomtörténész, mindezt egy levél és a hozzá kapcsolódó három régi magyar költemény formai és tartalmi elemzésén keresztül.

A *nyalka kuruc Szombathelyen (képzettörténeti tanulmány)* folytatja a szerző közköltészeti problémák felé fordulásának tendenciáját, és arra világít rá, hogy egy adott mű kapcsán miként keverednek össze a mindenkori irodalomértelmező és befogadó elméjében a történetiségről, történelemről való tudás megbízható, kevésbé megbízható, vagy adott esetben egyenesen megbízhatatlan formái és forrásai, s ugyancsak arra a következtetésre látszik jutni, hogy amit a történelemről megtudhatunk, az leginkább a lehetségesek, semmint a stabil, tényszerű igazságok tartományában mozog.

A közköltészeti kitekintést négy, egymással szoros összefüggésben álló, egy bizonyos hosszabb filológiai kutatómunka különböző irányai nyomán született tanulmány követi.

Szigeti Csaba az elmúlt másfél-két évben sajtó alá rendezte Füst Milán *A Parnasszus felé* című utolsó regényének eredeti, a szerző fiatal korában írott változatát, mely *Az organista* címen íródott 1925-ben, ám egészen a mai napig kéziratban maradt. E filológiai nyomozás egyik kutatási jelentéseként olvasható a *Regény a regényben* című tanulmány, mely az 1961-es nagyregény és az 1925-ös kisregény-kézirat filológiai összehasonlítására vállalkozik. A Füst Milán prózaművét sajtó alá rendező kutatás második mellékterméke a *Vajon hogyan lett Frohlebenből Kőszeg és Weissbachból Szombathely?* című írás, mely arra világít rá, hogy a regény eredeti változatának nem csupán idősíkjá, de térbeli helyszíne, topográfiája is megváltozik, hiszen az eredeti kisregény-kézirat Ausztriában és Németországban, míg a végül megjelent nagyregény már jórészt nyugat-magyarországi helyszíneken játszódik. Ugyanezen tanulmánycsoporthoz tartozik egy további *Az újraíró Füst Milán valahány költeménye* című, ugyancsak kutatási naplóként is olvasható szöveg, mely már nem Füst Milán említett prózaműveiről, hanem két, a szerző által több alkalommal át- és újraírt verséről értekezik, összehasonlítva az apró stiltiszikai-technikai változtatások és a teljes újraírás szerzői gesztusainak szélsőségeit. A Füst Milán-kutatás jelentései közül az utolsó tanulmány *A versók tanúsága*, mely *Az organista* című kézirat hátoldalain olvasható szerzői bejegyzések filológiai feltárására és magyarázatára vállalkozik, szokatlan filológiai-textológiai következtetésekre jutva, s adott esetben egy majdani teljes, de legalább részleges Füst Milán kritikai kiadás lehetőségét is felveti.

A *Válaszlevél Weöres Sándornak, poste restante* című esszéisztikus szöveg a *Szól a kakas már...* kezdetű szövegről, pontosabban inkább *szövegcsaládról* szól, hiszen számtalan változata ismert. A tanulmány ugyancsak visszakanyarodik a közköltészet problémaköréhez, nevezetesen ahhoz a kérdéshez, hogy az adott szöveg(ek)ről igencsak nehéz eldönteni, hogy népköltészeti vagy műköltői eredetű-e. Szigeti Csaba itt igencsak ingoványos területre téved, a XIX. századi közköltészeti anyag, melyhez a *Szól a kakas már...* is tartozik, filológiailag még jórészt feltáratlan, ellentétben a XVIII. századból ránk maradt szövegkorpusszal, melyet az irodalomtörténészek már jórészt feldolgoztak. Annyit azonban mindenképpen megtudhatunk, hogy a dalegyüttes egyaránt szerves, elidegeníthetetlen része a magyar és a közép-kelet-európai zsidó folklórnak, a keletkezéséről szóló történetekben pedig felcserélhetők egymással példának okáért Taub Izsák XVIII. századi csodarabbi és II. Rákóczi Ferenc figurái, mindez pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az együtt élő népek, népcsoportok hagyományrendszere és hitvilága talán nem egymástól függetlenül, külön-külön kontextusban, hanem szorosan együtt vizsgálándó, az együttes vizsgálat pedig sokkal produktívabb eredményekre vezethet.

A *W + 10, avagy Weöres Sándor Fináléjának költészettörténeti elhelyezése* címet viselő tanulmány bizonyos költészeti eljárások, megkötések, franciásan szólva úgynevezett *contrainte-ek* működését vizsgálja, és ezeken keresztül világít rá az akár magyar történelemnek is nevezhető – lehetséges – tudás / információhalmaz rejtetten jelenlévő nyomaira egy adott versben. Szigeti Csaba tanulmánya rámutat arra a tényre, hogy az egyes *történelem* névvel illetett múltak, kollektív emlékezetek és az ebben a történeti időben keletkezett szövegek csak első, felületes olvasásra tűnnek a végletekig rendszertelennek és bizonytalannak, de bizonyos filológiai tájékozottság birtokában, józan és körültekintő gondolkodással megtámogatva az adatok, vélt és valós események ezen ingoványos terepén is viszonylagos biztonsággal lehet mozogni.

A kötet utolsó tanulmánya, *A kettészelt semmi toposza Kosztolányi Dezsőnél és ma* című írás toposztörténeti kérdezőhorizontba helyezkedve kutatja egy bizonyos költői toposz kialakulásának történetét, nevezetesen pedig a két „semmi”-nek nevezhető létállapotot, melyben az születése előtt és halála után van. A szöveg vizsgálódásának, kérdésfelvetésének módszerében pedig erősen, nem is annyira implicit módon utal vissza Szentkuthy Miklós *Fejezetek a szerelemtől* című, alapvetően a történelem, de legalábbis a stabil és megkérdőjelezhetetlen történeti tudat ellen állást foglaló regényének a kötet legelején olvasható értelmezésére. A tanulmányfüzér tehát lényegében kört ír le, a kérdésfelvetés szellemi kígyója pedig mondhatni a saját farkába harap, ez pedig a gondos, tudatos kötetkompozíció eredménye.

Miként az Szigeti Csaba két korábbi tematikus tanulmánykötetére, az *A hímfarkas bőre* és a *Mint egy elefánt* című, mára paradigmaticussá vált irodalomtörténeti szakkönyvekre is igaz volt, válogatott és egyúttal szigorúan tematikus könyv, mely, mint említettük, egyúttal teoretikus igényt is megfogalmaz, hiszen gyakorlatilag minden benne foglalt írás a *lehetséges történelem* és a *lehetséges irodalomtörténet* kategóriái által felvetett kérdésekre keresi a választ, s egyáltalán nem problematikus, hogy a tanulmányok többsége meglehetősen szerény módon lemond arról az igényről, hogy bármely irodalmi, irodalomtörténeti, vagy akár történelmi kérdésre végleges, kimerítő választ adjon. A *lehetségesség* tartományában ugyanis nem igazán van helye a végleges válaszoknak, a különböző kérdések által felvetett további kérdéseknek ellenben annál inkább. A kötet tanulmányai mindenek ellenére korántsem pesszimisták pusztán azért, mert lemondanak a kérdések végérvényes megválaszolásának igényéről. Az irodalomnak, az irodalmi szövegeknek, s rajtuk keresztül talán a történelemnek és a múltról való emberi gondolkodásnak talán nem is az a dolga, hogy a hozzá intézett kérdésekre kimerítő válaszokkal szolgáljon, melyek nyomán feleslegessé válna bármiféle

további kérdésfeltevés. A problémafelvető gondolkodásból fakadó tovább-gondolkodás talán nem más, mint a gondolat és értelmezés által emberré tett ember saját természete. A tényszerű igazságoktól a lehetségesek irányába való elmozdulás egyúttal arra a belátásra is készítheti a mindenkori értelmezőt, hogy felismerje saját gondolkodásának korlátait. Az egyes ember által kifejthető interpretációs munka véges, míg a múltból való szövegek értelmezésének lehetősége szinte végtelen. Ez pedig csupán látszólag, első olvasásra hathat bárki számára is paradoxonnak. Erre mutat rá Szigeti Csaba tizenegy tanulmánya, s a kötet szövegei bátran be merik látni, hogy olykor nem biztos, hogy egy adott történeti vagy elméleti kérdésre lehet egyszerű és határozott választ adni.